

ДО КОГНІТИВНОГО АСПЕКТУ ВИВЧЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ

© Ольга Петрова, 2002

Робота присвячена когнітивному аспекту вивчення галузевих терміносистем на прикладі терміносистеми епідеміології. Термін розглядається як одиниця когнітивно-функціональної діяльності, когніотип у метамові фахової сфери, що позначає поняття, включене до специфічної галузі знань мовців. Виявляється специфіка вживання епідеміологічних термінів, їх внутрісистемні поняттєві зв'язки та ступінь включення в лексико-семантичні відношення, що допомагає покращити інформаційне засвоєння сучасної медичної літератури та нових термінів.

In cognitive description of terminological systems, in particular, for epidemiological terminology, term is considered at cognitive functional activity as a cognotype in metalanguage for specific sphere to assign the concept in the speakers' professional field. Typical usage of epidemiological terms, intrasystemic conceptual correlations and degree of participance in lexical and semantical relations are revealed. It contributes positively to information acquiring of up-to-date medical terminological innovations.

Прогрес наукових знань відбувається у двох діалектично протилежних напрямках – універсалізації та спеціалізації. Спеціалізація медичних знань практично реалізується в утворенні окремих галузей, які поступово формують відносно самостійні медичні науки.

Як відомо, термінологія є базою удосконалення та стандартизації конкретної фахової галузі, а термін – словом або словосполученням зі спеціальним значенням, що виражає й формує професійне поняття, яке застосовують у процесі пізнання й засвоєння наукових і професійних об'єктів та відношень між ними [1; 2; 3; 4]. Водночас термін можна розглядати як одиницю когнітивно-функціональної діяльності (від *cognitive* – англ. який стосується процесу пізнання, розуміння та навчання чого-небудь [5, с.250]), когніотип, тобто одиницю метамови певної фахової сфери, що позначає спеціальне поняття, включене до специфічної галузі знань мовців.

Нині як основний і найперспективніший визначають когнітивно-комунікативний напрямок розвитку термінознавства. У цьому аспекті створення термінів розглядають як когнітивний процес [6; 7; 8].

Когнітивний процес орієнтований у науково-пізнавальній діяльності на оброблення фахової інформації, намагання її впорядкувати в розумовому лексиконі згідно з власною "мовною картиною світу" та зберегти в пам'яті, а потім – забезпечити отримання з неї потрібного фрагменту інформації.

Для якісного засвоєння галузевих знань спеціаліст має вільно володіти термінологічним апаратом дисципліни, чітко уявляти її структуру, існуючі класифікації,

ієрархічні поняттєві зв'язки, групи основних і похідних термінів. З огляду на сучасну інтернаціоналізацію фахової комунікації, слід визнати, що рівень професійних знань і перспектива їх удосконалення шляхом отримання нової інформації певною мірою залежить ще й від того, наскільки ефективно фахівець може спілкуватися, користуючись однією зі світових наукових мов (наприклад, англійською) та її термінологічним апаратом.

Зважаючи на це, виявляється, що моделювання терміносистеми на когнітивних засадах допомагає виявити механізми її організації, специфіку вживання окремих терміноодиниць, їх внутрісистемні поняттєві зв'язки та ступінь включення в лексико-семантичні відношення.

Будучи однією з найдавніших медичних наук, що вивчає закономірності епідемічного процесу [9; 10], епідеміологія як сфера знання на нинішньому етапі досягла рівня загальномедичної науки й активно розвивається, що відбивається в її поняттєво-термінологічній структурі.

Термінологічна система епідеміології співвідноситься з її поняттєвою системою як галузі науки й практичної діяльності, що уможливорює глибше пізнання закономірностей епідемічного процесу.

Специфіка терміна як мовної одиниці традиційно передбачала визначення однією з його перших характеристик вимоги відсутності багатозначності, омонімії, синонімії та інших подібних виявів лексико-семантичних відношень як невластивих термінології на противагу загальній лексичній системі. Втім мовна реальність змушувала термінознавців визнавати наявність окремих випадків синонімії в термінології (або взагалі, або в межах однієї терміносистеми). При цьому підкреслювалася неприродність і небажаність цього явища в термінології. Поступово сформувався менш категоричний і більш реалістичний погляд на синонімію в термінології. Згідно з ним визнається певна природність синонімів у термінології, її повноправність у сфері фіксації та функціональна зумовленість. Синонімія в термінології де в чому відрізняється від загальномовної. Наприклад, на думку багатьох дослідників, взагалі в мові переважають ідеографічні, денотативні синоніми; абсолютні ж синоніми нечисленні й діахронічно мають тенденцію до диференціації, розходження значень та, як наслідок, – десинонімізації. Щодо термінології, хоча це питання й не висвітлено достатньою мірою, можна відзначити, що саме абсолютні синоніми (або лексичні дублети) посідають значне місце серед термінів-синонімів деяких наукових галузей, зокрема медицини. Термінологічна дублетність сформована на основі запозичення, калькування або метафоризації (*латентна інфекція* – *прихована і.* – *дрімлива і.*; *інтеркурентна і.* – *супровідна і.*; *фокальна і.* – *локальна і.* – *осередкова і.*; *септична і.* – *сепсис* – *генералізована і.*; *німа і.* – *безсимптомна і.*; *змішана і.* – *поєднана і.* – *асоційована і.* – *мікст-інфекція* та ін.).

Сучасні медичні галузі оперують великою кількістю термінів. Епідеміологія, наприклад, включає численні терміни, яким властива багатоаспектність і поняттєва складність. У роботі з епідеміологічною термінологією потрібно враховувати також загальне та відмінне в співвідносних чужомовних (англійських, латинських) термінах при перекладі.

Дефініція допомагає науково обгрунтовано пояснити вживання відповідних термінів в епідеміології як когнітипу (напр., термін *інфекція* та його класифікаційні похідні: *інфекція*

бактеріальна, і. дихальних шляхів, і. кров'яна, і. трансфузійна, і. природжена, і. внутрішньоутробна, і. змішана, і. хірургічна та ін.).

Традиційно термінознавці зазначають, що однією з основних ознак терміна є моносемічність у межах свого термінологічного поля. Це підтверджує й аналіз термінів епідеміології, які у переважній більшості є однозначними. Втім існують рідкісні випадки багатозначності, які є предметом вивчення і виявлення чинників цього випадкового для термінів явища. У сучасному функціонуванні епідеміологічної термінології теж спостерігається полісемія. Так, у словниках зафіксовані два значення терміна *епідемічний процес*: 1) безперервний ланцюг пов'язаних між собою інфекційних станів (хворий, носій); 2) процес взаємодії збудника-паразита й організму людей на популяційному рівні, який проявляється при певних соціальних і природних умовах поодинокими і (або) множинними захворюваннями, а також безсимптомними формами інфекції [11].

Термін *осередок інфекції* функціонує якнайменше у двох значеннях: 1) переважна локалізація маніфестації інфекції в організмі (напр., осередок інфекції в мигдаликах при тонзиліті); 2) територіальне або групове обмеження випадків інфекційного зараження (напр., осередок інфекції охоплює певні населені пункти або житлові приміщення та ін.).

Термін *інфекція* має специфічне трактування в тих галузях медичної науки, що його застосовують: наприклад, у мікробіології, інфектології, епідеміології, терапії, хірургії та ін. Так, його загальномедичним визначенням є "проникнення та розмноження мікроорганізмів і розвиток різних форм їх взаємодії в макроорганізмі; зараза; передача хвороби від одного організму іншому" [12, с.549].

В епідеміологічній терміносистемі термін *інфекція* має таку дефініцію: "процес взаємодії макроорганізму з мікроорганізмом, при якому відбувається проникнення мікроорганізму в організм хазяїна, розмноження мікроорганізму та ймовірне ураження тканини (інвазія) в результаті прямого впливу, включаючи виділення мікроорганізмом токсинів, або за допомогою імунних реакцій" [10, с.3]. Широке загальномедичне розуміння терміна *інфекція* звужується специфічно галузевими семантичними компонентами трактування в межах галузевих терміносистем відповідно до галузевого когніотипу.

На думку деяких фахівців-медиків [10], термін *шпитальна інфекція* є найширшим із ряду синонімічних *внутрілікарняна і., нозокоміальна і., шпитальна і., лікарняна і.* (англ. *hospital-acquired infections, nosocomial infections*), та об'єднує внутрілікарняні інфекції і випадки занесення інфекції.

Словники фіксують два значення терміна *інфекційні хвороби*: 1) захворювання, спричинені хвороботворними мікроорганізмами, які передаються від зараженої людини чи тварини здоровій; кожну інфекційну хворобу викликає певний збудник; 2) розділ клінічної медицини, який вивчає причини, механізми розвитку, методи розпізнавання, лікування й профілактики інфекційних хвороб.

Варіанти синонімічних когніотипів можуть бути зумовленими конвенційним характером трактування терміна різними науковими школами. Так, іноді як синонімічний терміну *інфекційний контроль* ("система заходів, основана на епідеміологічній діагностиці й спрямована на попередження виникнення та поширення інфекційних захворювань у лікувально-профілактичному закладі") застосовують термін *епідеміологічний нагляд* ("система збирання, аналізу й інтерпретації даних про інфекційні захворювання

(внутрішкарняні інфекції), включаючи періодичну звітність за зібраною інформацією перед зацікавленими особами й групами" [10, с.3]); у деяких працях термін *епідеміологічний нагляд* розуміють ширше й використовують як синонім терміна *інфекційний контроль*, а перелічені заходи розглядають лише як складову діагностичну частину епідеміологічного нагляду, що має назву *епідеміологічне спостереження*.

Термінологія становить динамічну лексико-семантичну групу, яка еволюціонує з розвитком науки. Постійно відбувається процес поповнення терміносистеми новими термінологічними одиницями, що викликає на кожному етапі розвитку певну "неологізацію" системи галузевих понять і зумовлює появу нових термінів чи додаткових семантичних компонентів існуючих термінів для вираження нового поняттєвого обсягу.

Виникає певна різниця в трактуванні деяких термінів в межах загальної епідеміології та вузько в межах інфектології [9]. Широке розуміння терміна *інфектологія* включає в його дефініцію поняття про власне інфектологію, тобто науку про інфекційні хвороби, медичну мікробіологію та вірусологію, паразитологію, а також інфекційну імунологію та ін.

У вузькому розумінні *інфектологія* означає переважно прояви інфекційних захворювань.

Певну роль відіграє такий чинник, як інтеграція наукового поняття в певну фахову галузь, що й остаточно визначає, як мовно оформлятиметься дане термінологізоване поняття. Прикладом можуть слугувати терміни *екологічна епідеміологія* та *епідеміологічна екологія*, які експліцитно демонструють належність поняття до наукової галузі: епідеміології та екології.

У сучасному вченні про інфекцію епідеміологічний аспект висвітлення відіграє роль "філософії" інфектології. Доцільним може стати оцінка подібних термінів з позицій епідеміології, що особливо стосується нових термінолексем, утворюваних у суміжних медичних галузях.

Отже, зважаючи на стрімкий прогрес науково-пізнавальної діяльності та надзвичайну активність світової інформаційної комунікації, корисним виявляється когнітивний аспект вивчення галузевих термінологій, який допомагає покращити інформаційне засвоєння сучасної фахової літератури, нових термінологічних одиниць або змін у трактуванні існуючих термінів.

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. *Лингвистические основы учения о терминах*. – М.: Высшая школа, 1987. – 100с.
2. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. *Українське термінознавство: Підручник*. – Львів, 1994.
3. Панько Т.І. *Від терміна до системи*. – Львів, 1979.
4. Наконечна Г. *Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення*. – Львів, 1999.
5. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – Third ed. – 1995.
6. Володина М.Н. *Когнитивно-информационная природа термина*. – М., 2000.
7. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. *Общая терминология: Вопросы теории* – М., 1989.
8. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. *Общая терминология: Терминологическая деятельность*. – М., 1993.
9. Сняк К.М., Гирін В.М. *Епідеміологія*. – К.: Здоров'я, 1998. – 450с.
10. *Основные направления борьбы с зоокоммуальными инфекциями*. – Одесса: Медвестник: 100с.
11. *Російсько-українсько-латинський тлумачний словник епідеміологічних термінів (посібник для студентів, інтернів, викладачів та практичних лікарів) / За заг. ред. Ю.Д.Гоца*. – К., 1995. – 31с.
12. *Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / За ред. М. Павловського, Л. Петрух, І. Головки У 2-х т.* – Львів, 1995.